

МИКАЕЛ СЕБАСТАЦИ

(1775)

За живота и дейността на Микаел Себастаци разполагаме с много малко сведения. Бил е архимандрит (вартабед) и член на Мъхитаристката арменска конгрегация на о. Сен Лазар във Венеция, оглавявал е Цариградската тема на тяхното братство. Многократно е пътувал като мисионер в Белград, Виена, Будим, Солун. Образован за времето си човек, Микаел Себастаци е ползвал четири езика. Имал е подчертани интереси в областта на историята, теологията и политиката.

Като мисионер и представител на конгрегацията в Цариград и Белград той е водел оживена кореспонденция с абата на конгрегацията Мъхитар Себастаци и с други архимандрити от Венеция, Виена и Будим. Част от тази кореспонденция, отнасяща се до 1755 г., е описана и издадена от архивния сектор на манастира на о. Сен Лазар. Останалите писма са все още необработени в архива на конгрегацията.

Пътуванията на Микаел Себастаци от Цариград до Белград, Виена, Венеция и Будим са му давали широки възможности да се среща и общува със свои събратя, с обикновени граждани, с видни общественици и политици, между които и Софроний Врачански.

Поради факта, че отците и мисионерите на Мъхитаристката конгрегация са много обстоятелствени в своята кореспонденция, техните писма са ценен извор за историята и политиката на съответно описаната страна. Писмата на Микаел Себастаци не правят изключение от общото правило. Но те са написани така занимателно, че читателят има чувството, че чете репортаж или очерк. Много от неговите писма изобилствуват с данни за икономическото, политическото и военното положение в Белград, Цариград, София, Букурещ.

В същност описанието на пътуването на Микаел Себастаци от Атон до Солун заедно с българския възрожденец Софроний Врачански е притурка към едно негово писмо, на което, изглежда, в конгрегацията не са обърнали сериозно внимание, защото не носи отделен номер като архивна единица, а се води към официалното му писмо, където се третират предимно религиозни въпроси на братството.

Преводът е направен по ръкописа на писмото с личното разрешение на абата на венецианската конгрегация, тъй като тази част от архива все още не е разкрита и не се предоставя за широко ползване.

ПИСМО ОТ БЕЛГРАД¹

На 2 март 1775 г. пристигнах в Атон, за да се запозная по-подробно и да опиша намиращите се в прочутия български манастир² няколко арменски ръкописа и се видя с мои стари познати — игумени и монаси, с които съм се запознавал както в Цариград, така и при първото ми посещение в Атон. Този път българските монаси ме приеха по-радушно, може би защото и аз съм чедо на един изстрадал народ, измъчващ се под игото на същия поробител, който угнетява българите. Ръкописите, които ме интересуваха, се пазеха от проигумена Лаврентиос³. Като чу за моята мисия, веднага се зае да ми помогне, защото знаеше, че посещението ми ще бъде кратко. Отведе ме в едно приземно помещение, приличащо на пещера, и газеникът освети стелажите, върху които бяха наредени стотици ръкописи. Фактически това бе хранилището на библиотеката. След като намери и отдели исканите от мен ръкописи, двамата влязохме в друго съседно помещение, изсидано с дялан камък, чиито малки прозорчета гледаха към морето.⁴ Тук заварих млад и доста любознателен български свещеник. Лаврентиос ме представи на младия духовник, който се казваше Стайко Владисла от село Котла, което е в Румелия и високо в планината Балкан. И той като мене беше дошъл да се рови в книгите на Лаврентиос.⁵ Проигуменът, който задоволително знаеше арменски, ме помоли, след като прегледам петте арменски ръкописа, да ги опиша, да си избира два от тях за подарък на манастира и книгохранилището на остров Сен Лазар във Венеция и да разкажа за съдържанието им на моя духовен брат. Българският свещеник говореше задоволително турски и ние се разбирахме добре. Интересуваше се дали арменските ръкописи съдържат сведения за българеки царе от деветстотинте години, защото и той се занимавал с история. Арменските ръкописи, които бях видял при първото ми идване тук, са от X—XI в., а може би и по-късни. Само два от тях са ръкописни трудове на арменски историци и хронисти и съдържат сведения за войните, които са водили българските царе от IX—X в. срещу Византия. В един от псалтирите имаше добавка от неизвестен автор, в която се говореше за гоненията на арменските павликяни и по-късно на техните съидейни български братя.⁶ Тази история на гоненията ми е много позната, както е позната на вас, братя, защото, както знаете, и ние сме потомци на тези павликяни.⁷

Докато преглеждах и описвах ръкописите, българският свещеник събра доста книги, които щеше да отнесе в родното си място, за да просвещава хората. Четири дни двамата спорехме на най-различни религиозни и философски теми. Наред с турския ползувахме и гръцки език и разговорът ни стана по-оживен. Трябва да ви призная, братя, че този български свещеник ме

учуди със задълбочените си познания по история на Византия, на Турция, на Влахия. Разказваше ми за Франция и Австрия, сякаш е бил там, а доколкото разбрах от думите му, не беше мърдал от родния си град и идването му в Атон бе за него първото голямо пътешествие извън пределите на родината му. Разказа ми някои неща и за арменската история, които, както призна той, бил научил от книги на други народи и от един негов духовен брат — арменски свещеник от Шумла⁸. И като ми говореше за арменската история, непрекъснато я сравняваше с историята на своя народ. От него научих много неща за българите, които, изглежда, са патили като нас, арменците.

На 6 март двамата решихме да тръгнем за Салоник⁹. Оттам аз щях да вървя за Белград, а той за родния си град. От манастира ни дадоха два хубави коня, които да издържат на дългото ни пътуване, но ни поставиха условие да оставим конете у салоникския владика, тъй като от Салоник обратно за Атон щели да пътуват други монаси.

Заранта, час преди да тръгнем, моят бъдещ спътник Стайко Владисла изчезна тайнствено. Уж отиде до конюшната да види коня си, а се забави доста. След около час се яви при нас радостен и доволен, готов да понесе дисагите с книгите и да ги натовари на коня. . . Питам го къде се е бавил толкова, а той ми посочи книгите, сиреч че ги връзвал, усмихна ми се хитро и, право да си кажа, усъмних се в този човек да не ми погоди по пътя някаква неприятна игра. Вярно е, че всеки човек си има тайни и затова сметнах, че и той е свършил някоя и друга работа в манастира, която вероятно аз не трябваше да зная.

И така, мои братя, пътуването ни от Атон до Салоник беше много рисковано, защото по тези места върлуваха десетки разбойнически банди и морски пирати, които нападаха из засада и ограбваха пътници и търговски кервани, идващи от големите пазаришни центрове Венеция, Триест, Белград, София, Русчук, Филибе, Татар Пазарджик, та чак от Влашко. Много често невинни хора ставаха жертва на тези разбойници, щом последните не успеяха да плякосат нещо от тях или да се сдобият с жълтици. Затова двамата яздехме един до друг и си отваряхме очите на четири. Забелязах, че поп Стайко е спокоен и навярно не подозираше никаква опасност. Реших да не му казвам нищо, за да не го изплаша. Разказваше ми той кротко-кротко за родния си град, за хората, които се борят срещу турските беззакония, но най-недоволствуваше от гръцките духовници, дето го малтретирали, защото проповядвал словото божие на български и учел децата на българско четмо и писмо. Докато стигнем до село Кирез¹⁰, той ми говори за своите патила и за един интересен случай, когато едва се отървал от лапите на смъртта. И аз бях изживял подобен случай край Измир, но се спасих с чужда помощ. А той за разлика от мен се спасил с ловкост и хитрост. Хванали го трима турци в планината, съблекли го гол и искали да издевателст-

вуват над него. Разбрал, че няма да остане жив, и веднага измислил една хитрост. Коленичил пред тях, дал им дисагите си, които били пълни с храна и вино, за да се гощават, и ги помолил, преди да го мъчат, да му разрешат да отиде по нужда долу под скалата, където течала буйна река. Ония се нахвърлили върху храната и му разрешили. Поп Стайко веднага решил, че трябва да действа, скрил се зад скалата, окачил расото си на съседното дръвче и без повече да се бави, лекичко се хвърлил във водата и заплувал. Турците, увлечени в ядене и пиене, не усетили, че свещеникът е изчезнал. Стреляли по течението на реката, крещали, пуснали и кучета, но било вече късно. Поп Стайко се скрил в гъстата гора по планинския склон. Това, драги отци, може да ви се стори приказка и самохвалство от страна на моя български брат, но му повярвах, защото, както ще видите по-нататък, той е един изключително безстрашен, съобразителен и хладнокръвен човек.

Макар и да е пролет, тук е ужасно горещо, сухо и задушно. Пътувахме обаче сред чудна природа — край нас целите хълмове бяха обрасли с високи островърхи кипариси, поляните и планинските склонове — с пъстри цветя и зелена трева. Навсякъде се виждаха лозя, безкрайни лозя. На едно място се наложи да прекосим доста широка и дълбока река и решихме да се окъпем, но водата се оказа студена и ние се отказахме. Освен това трябваше навреме да пристигнем в Кирез и да си наемем квартира за пренощуване. Затова прекосихме реката и надвечер пристигнахме в малкото градче, което между другото е много красиво и добре уредено. Казаха ни, че Кирез е нещо като главен град на Атон, духовен център на манастирите. В същност то се оказва административен център на всичките манастири. Минахме край малки площадчета, по тесни улички, изпъстрени с дюкянчета, в които се продаваше всичко — от локум до шити дрехи и коне. Имаше много ханове и странноприемници. Видяхме, че всеки манастир си има странноприемница, и се настанихме в тази на българския манастир. Духовниците, които бяха там, ни посрещнаха радушно, като научиха, че сме били в техния манастир, настаниха ни в хубави стаи, дадоха ни разкошна вечеря и утринна закуска и щом се зазори, отново поехме пътя за Салоник. За всичко това платихме за двамата половин жълтица, защото назобиха и конете ни, почистиха ги и ги приготвиха за път.

Оставаха ни десет часа път до големия търговски град. Моят спътник предложи да не вървим по правия път, а да минем пряко през планината, та да не ни срещат разбойници. Обаче този път беше почти невидим, лъкатеше по склоновете на невисоки хълмове, провираше се през канари, спускаше се в дълбоки пропасти и долове. Конете почти каталясаха. Слязохме от тях и ги поведохме за юздите. Вървахме доста, но и двамата мълчахме. Българският свещеник мислеше за нещо, но не споделяше с мен. Спуснахме се в последния дълбок дол и изведнъж от би-

лото на планината се понесе силен вик: „Дурунуз!“ („Спрете!“) Изтръпнах. Разбрах, че сме попаднали на турска разбойническа шайка. Носех парабел и реших да им го дам само и само да си отървем кожата, но после си помислих, че те могат да го вземат и да ни убият. Затова бързо го захвърлих в храстите. Разбойниците, идващи срещу нас, бяха трима — оказаха се двама турци и един влах. Преградиха ни пътя. Ала поп Стайко все така безстрашно и наперено вървеше отпред, сякаш не беше се случило нищо. Щом тримата се изпречиха пред него, конят му се изплаши, вдигна предните си крака и се извърна към мен. В този момент видях как върху гърдите на моя спътник блесна голям златен кръст, обсипан с рубини и диаманти. Разбойниците ни попитаха къде отиваме и ние им казахме истината. Разтършуваха дисагите на Стайко, но на книгите не хвърлиха око, защото дори и заглавията не можеха да прочетат. Обаче това не им попречи да ги изхвърлят на земята. Единият от турците с остър ятаган в ръка се доближи до него и опря острието в гърдите му: „Сваляй го!“ — каза му той за кръста. Поп Стайко започна да му се моли: „Недей, ефендим, той ми е подарък от солунския владика, не го вземай, сега ще ходим при него, ще ме попита защо не го нося и ще ми се разсърди!“ Не разбрах истината ли казва моят спътник, или лъже. Но молбите не помогнаха. Вторият турчин хвана ръцете на Стайко и този с ятагана дръпна ланеца и грабна кръста. И тримата разбойници наскачаха да го разглеждат, а поп Стайко само охкаше. Онемях. Вътрешно бях спокоен, защото кръстът сигурно щеше да спаси положението и щяхме да се измъкнем от клопката, но дълбоко съжалявах за скъпата загуба на моя духовен брат и спътник. Разбрах, че не е заможен човек. Живее си като нас с пламенни родолюбиви чувства и се е отдал за просветата на народа си... А сега... В същия миг си помислих най-лошото: тримата бандити можеха да приберат кръста, да ни ограбят до шушка и да ни убият, за да си затрият следите. Но изведнъж забелязах, че поп Стайко под привидното си безпокойство и охкане е спокоен и събира пръснатите книги по земята.

Беше по обяд. Слънцето напече. Провериха и моите дисаги, търсеха и моя златен кръст, но като не го намериха, взеха ми пръстена, който беше подарък от един цариградски арменски търговец. Главатарят на бандата, турчинът с ятагана, се обърна към останалите двама и каза: „Бу бизе йетер.“ („Това ни стига.“) И как няма да им стига, драги мои братя, когато само кръстът на българския свещеник можеше да струва кесия жълтици. Тримата бандити ни държаха още няколко минути. Вторият турчин продължи да настоява да му дам моя кръст и като се увери, че нямам, ме ръгна с камата в ръката. „Хайде, гяури, тръгвайте си и нито дума никому за това, което се случи, иначе ще ви настигнем и...“ И главатарят на бандата опря ятагана на Стайковия врат. Влахът, един грозен мъж със сипаничаво лице, стовари за сбогом бича си върху поп Стайко и оня, както прибираше книгите, се просна на

земята. А от моята ръка кръвта продължаваше да шурти. Качих се на коня и вторият турчин, който ме нарече „мръсен арменец“ и ме ръгна с камата, понечи да ръгне и коня, но със замахването си конят се изправи на задните си крака, а предните стовари върху главата на влаха и на моя похитител. И двамата се строполиха на земята в несвят и окървавени. Третият грабна кръста и затича по билото на планината. Аз въпреки болката от раната скочих от коня, грабнах захвърления парабел и както беше зареден, стрелях два пъти по бягачия турчин. Искрах да го убия и да върна кръста на моя спътник. Но не можах да го улуча. В същия момент двамата похитители започнаха да се свестяват и се поразмърдаха. Видях поп Стайко до мене. Дърпаше ме за ръката и ме караше да тръгваме. „Хайде, да се махаме оттук, виж че са довтасали и други!“ „Не — казах му, — ще настигна този мерзавец и ще го убия!“ „Тръгвай да спасяваме кожата си, докато тези не са се свестили и не са дошли други“ — настояваше мойт спътник.

Накрая го послушах и ние запрепускахме по нагорнището и скоро се озовахме на голяма поляна. Поп Стайко извади едно шишенце от дисагите си и с парцалче намаза раната ми с някакво жълто мазило. Болката тутакси утихна и кръвта престана да тече. „Съжалявам за кръста — казах му аз. — Как не си го скрил някъде! И въобще защо носиш такива скъпи вещи при пътуване по неизвестни места?“ А той започна да се смее, обърна се назад, хвана опашката на коня и ми каза: „Дръпни онази връвчица и ми подай торбичката.“ Учудих се. Какво ли е това? Поколебах се, но накрая отвързах връвта. От торбичката той извади красив, среден по големина златен кръст с рубини и пет жълтици. Онемях. „Не се чуди — каза ми поп Стайко, — оня, дето ми го взеха, беше по-голям и по-лъскав, но пиринчен и украсен със стъкълца. А този е от чисто злато и истински рубини. Винаги когато тръгвам на дълъг път, си окачвам такива блестящи дрънкулки, че като ме пресрещнат кучета като тия, да им хвърля един къорфишек в очите и да се махат. Разбра ли сега?“

Аз, драги мои братя, стоях като онемял и всичко ми се струваше една приказка. И като поразмислих, сетих се защо поп Стайко се е бавил в конюшната преди да тръгнем от Атон. Виждате ли какъв съобразителен спътник съм имал?

Пиша ви от Белград. Уморен съм от дългия път. Имам да ви разказвам още много неща за пребиваването ми в Атон, в Солун, за моя български духовен брат и за това съдбоносно пътуване. Радвам се, че се запознах с този умен, съобразителен, безстрашен и ловък човек, с който може да се работи чудесно. И ние се договорихме той да дойде във Венеция, на нашия остров, и да му помогнем с каквото можем. На такъв патриот заслужава да се помага.“

¹ Писмото на Микаел Себастици се съхранява в архива на Мъхитаристката конгрегация на о. Сен Лазар, Венеция, под условен номер П. 17—75, МС. Архивът на конгрегацията е подреден по тяхна вътрешна система, която не се подчинява на установените международни правила. Писмото е публикувано с незначителни съкращения, главно на пасажите, в които авторът цитира редове от Евангелието.

² Под общото име Атон (Св. гора) М. Себастици има пред вид полуострова, а под български манастир — навярно Хилендарския, макар и да не го споменава никъде. Само по името на проигумена Лаврентий, съобщено от Себастици, можем да съдим, че става дума за Хилендарския манастир.

³ Вероятно се отнася за брата на отец Паисий, който по съществуващите сведения дълги години е бил проигумен на Хилендарския манастир в Света гора.

⁴ Да се разбира като посока, защото морският бряг е доста далеч от Хилендар.

⁵ За пътуването и пребиваването на Софроний Врачански (Стойко Владиславов) в Атон има малко и, общо взето, недоказани сведения. Книгата на Цв. Минков съдържа малък откъс, където в очеркова форма се разказва за приготвянето и заминаването на поп Стойко през 1774—1775 г. с група поклонници от Хотел и съседните села в Света гора и за работата му в Зографския манастир (вж. Цв. Минков. Софроний Врачански. С., 1936, с. 67—70). За това негово пътуване се споменава и в други трудове на наши изследователи, но точно установени факти липсват. Писмото на М. Себастици не само потвърждава пребиваването на С. Врачански в Света гора, но и разкрива някои интересни черти от характера на именития български възрожденец.

⁶ Безспорно става дума за българските богомили, които имат пряка връзка с арменските павликяни.

⁷ Част от арменските павликяни, привърженици на еретичното антифеодално движение в християнството по арменските земи (VII—IX в.), след византийските гонения се установяват в селищата по поречието на Марица, а по-късно по поречието на Дунав (Видинско, Ломско, Влашко). С течение на времето някои от тях приемат католицизма и образуват религиозната секта на арменските католици, влязла в противоборство с цариградската арменска патриаршия. Много по-късно (XVIII в.) именитият арменски историк, лингвист и духовник Мъхитар Себастици сформира и основава в Цариград духовното братство на мъхитаристите (1701 г.), премества го в Гърция (1715 г.), а после през 1717 г. установява конгрегацията на о. Сен Лазар във Венеция. През 1775 г. това братство образува два клона — венециански и виенски, съществуващи до днес самостоятелно, независимо един от друг. Двата центъра на мъхитаристите с течение на годините от духовни се превръщат в научни центрове и са важни изследователски огнища по арменистика, разполагащи с едни от най-богатите хранилища в Европа на арменски, арабски, османски, гръцки, грузински, етиопски, персийски и други ръкописи от I до XVIII в., както и много богати библиотеки от старопечатни книги на десет езика, музейни сбирки, колекции от картини и много ценни древни монети. Същевременно те са издателски центрове с модерна печатна база.

⁸ Гр. Шумен. Вероятно се споменава първият шуменски арменски свещеник дер Таниел, поел паството над пристигналите в града арменци-преселници през 1736 г., за което пише и С. Пачаджян. Шуменските арменци. Изв. на нар. музей в Шумен, 1981, с. 4, 7.

⁹ Гр. Солун, Гърция.

¹⁰ Преиначеното име на гр. Карей в Св. гора, наричана столица на Атон.

¹¹ Потвърсих други писма и спомени на Микаел Себастици в архива на конгрегацията, но се оказа, че няколко месеца след това пътешествие той се е поминнал, отнасяйки със себе си може би и други интересни впечатления за срещата си с българския родолюбец и просветител Софроний Врачански. Уговорката, за която споменава Себастици — поп Стойко да посети о. Сен Лазар, може би е имала за цел нашият възрожденец да се запознае с духовния и научния живот на манастира като един национален център на арменците в чужбина и ако е възможно, да отпечата своите творби в модерната за времето си арменска печатница във Венеция, притежаваща славянски шрифтове.